

Agnieszka KACZYŃSKA

Działalność Prywatnego Koedukacyjnego Gimnazjum Humanistycznego Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Przemyślu (1929–1938)

W Przemyślu na przełomie XIX i XX wieku na skutek budowy kolei i twierdzy nastąpił rozwój handlu, rzemiosła i przemysłu. Sytuacja ta spowodowała napływ ludności żydowskiej. W 1870 r. ziemię przemyską zamieszkiwało 5692 Żydów¹, a w roku 1910 już 13 993². Napływająca ludność żydowska powoływała dla swoich potrzeb różne towarzystwa kulturalno-oświatowe. Wśród nich funkcjonowały między innymi filia Towarzystwa „Agudas Achim”, Towarzystwo Szkoły Ludowej im. Bernarda Goldmana oraz Stowarzyszenie „Jeszurum”³.

W okresie międzywojennym swoją działalność, podobnie jak w innych miastach Małopolski, rozpoczęło tu także Żydowskie Towarzystwo Szkoły Ludowej i Średniej. W Przemyślu z jego inicjatywy założono 8-klasowe Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Humanistyczne i Prywatną Szkołę Powszechną⁴.

Celem tego artykułu jest przedstawienie działalności pedagogicznej w Koedukacyjnym Gimnazjum Humanistycznym Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej.

Nim jednak zostanie przedstawiona działalność dydaktyczno-wychowawcza szkoły, warto przybliżyć okoliczności jej powstania. Otóż początkowo w miejscu gdzie założono gimnazjum, w 1919 r. z inicjatywy działaczy społecznych utworzono szkołę, w której funkcjonowały: szkółka dziecięca, kursy wieczorne dla terminatorów, przygotowawcze dla wychowawczyń freblanek oraz popołudniowe kursy języka hebrajskiego. W 1920 r. utworzono dwie klasy szkoły

¹ W. Wierzbieniec, *Życie kulturalno-oświatowe Żydów przemyskich w okresie autonomii Galicji*, [w:] *Żydzi w Małopolsce*, red. F. Kiryk, Przemyśl 1991, s. 208.

² W. Wierzbieniec, *Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym*, Rzeszów 2003, s. 49.

³ W. Wierzbieniec, *Życie...*, s. 210–214.

⁴ *Sprawozdanie Dyrekcji 8-klasowego Prywatnego Koedukacyjnego Gimnazjum Humanistycznego i Prywatnej Szkoły Powszechnej Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Przemyślu za rok szkolny 1932/33*, Przemyśl 1933, s. 13.

ludowej, a w 1922 r. zorganizowano pierwszą klasę Kursów Gimnazjalnych, które dały początek gimnazjum.

Ważnym momentem w dziejach szkoły był rok 1928. Za sprawą kierownika dra Dawida Einhorna placówkę zreorganizowano. Wkrótce z ramienia Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego dokonano pierwszej wizytacji szkoły, a następnie na mocy rozporządzenia z 4 grudnia 1929 r. Kursy Gimnazjalne przekształcono na 8-klasowe Koedukacyjne Gimnazjum Humanistyczne z polskim językiem nauczania⁵. Po wprowadzeniu w 1932 r. ustawy *O ustroju szkolnictwa* 8-letnie gimnazjum przekształcono na 4-letnie⁶, a w 1937 r. dodatkowo utworzono liceum o profilu humanistycznym⁷.

Gimnazjum od początku funkcjonowania mieściło się w budynku własnym Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej przy ulicy L. Tarnowskiego 15. Lokal ten powstał z inicjatywy zarządu towarzystwa i dzięki ofiarności finansowej całego społeczeństwa żydowskiego. Wychodząc z założenia, że cicha i spokojna okolica, w której będzie się mieściła szkoła będzie sprzyjała edukacji, budynek szkoły wybudowano w miejscu z dala od fabryk i czynnych zakładów przemysłowych. Początkowo mieściło się w niej 12 sal klasowych, pracownia przyrodnicza, fizyczna, gabinet pomocy naukowych, bibliotekę, pomieszczenie na kramik szkolny, kancelarie dyrekcji, pokój nauczycielski, kancelarie zarządu towarzystwa oraz kuchnię i szatnię. Wyposażony był także w instalacje: wodociągowo-kanalizacyjną i elektryczną. W pobliżu szkoły wydzielano także plac, który zagospodarowano na boisko i ogród szkolny⁸. W związku ze wzrastającą liczbą uczniów i uczennic w szkole w 1934 r. do istniejącego budynku dobudowano drugie piętro, a w 1937 r. przystąpiono do dalszej rozbudowy gmachu szkolnego. 1 lutego 1938 r. budynek oddano do użytku. Został on powiększony o cztery sale szkolne, salę gimnastyczną oraz gabinet lekarski⁹.

Do szkoły uczęszczali chłopcy i dziewczęta, z roku na rok zwiększała się ich liczba. Zdecydowana większość, bo aż dziewięćdziesiąt procent, gimnazjalistów było mieszkańcami Przemysła. Pozostała część zamieszkiwała miejscowości ościenne. Uczniowie i uczennice gimnazjum pochodzili głównie ze sfer średniozamożnych, ich rodzice byli kupcami, przedsiębiorcami handlowymi oraz rzemieślnikami. Wśród nich byli także uczniowie z rodzin bezrobotnych, ale był to niewielki odsetek gimnazjalistów¹⁰.

⁵ Tamże, s. 14.

⁶ S. M a u e r s b e r g, *Ustawa o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 r.*, [w:] *Historia wychowania. Wiek XX*, t. I, pod red. J. M i a s y, Warszawa 1984, s. 64.

⁷ *Sprawozdanie Dyrekcji Prywatnego Gimnazjum i Liceum Koedukacyjnego i Prywatnej Szkoły Powszechnej Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Przemysłu za rok szkolny 1937/38*, Przemysł 1938, s. 25.

⁸ *Sprawozdanie [...] 1932–1933*, s. 20.

⁹ *Sprawozdanie [...] 1937–1938*, s. 21–22.

¹⁰ *Sprawozdanie [...] 1932–1933*, s. 62–63.

Tabela 1. Liczba uczniów i uczennic w Prywatnym Koedukacyjnym Gimnazjum Humanistycznym Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Przemyślu

Lp.	Rok szkolny	Liczba uczniów	Liczba uczennic	Razem
1.	1932	105	90	195
2.	1937	187	200	387

Źródło: *Sprawozdanie Dyrekcji 8-klasowego Prywatnego Koedukacyjnego Gimnazjum Humanistycznego i Prywatnej Szkoły Powszechnej Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Przemyślu za rok szkolny 1932/33*, Przemyśl 1933, s. 62–63; *Sprawozdanie Dyrekcji Prywatnego Gimnazjum i Liceum Koedukacyjnego i Prywatnej Szkoły Powszechnej Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Przemyślu za rok szkolny 1937/38*, Przemyśl 1938, s. 64–65.

Program nauki w Prywatnym Koedukacyjnym Gimnazjum Humanistycznym ŻTSLiŚ był zgodny z programem ministerialnym dla gimnazjów państwowych typu humanistycznego. Ponadto obejmował naukę Biblii, języka hebrajskiego i historii Żydów. Program nauki przedmiotów judaistycznych ustalony był przez odpowiednio powołaną do tego komisję przedmiotową i był wzorowany na programie Związku Zrzeszeń Społecznych utrzymujących żydowskie szkoły średnie w Polsce.

Tabela 2. Tygodniowa siatka godzin w Prywatnym Koedukacyjnym Gimnazjum Humanistycznym Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Przemyślu, w roku szkolnym 1932/33

Lp.	Przedmiot nauki	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV	Klasa V	Klasa VI	Klasa VII	Klasa VIII	Razem
1.	Religia	2	2	2	2	2	2	2	2	16
2.	Język polski	5	5	4	4	4	4	4	4	34
3.	Język hebrajski	4	4	4	4	4	4	4	4	32
4.	Język łaciński	-	-	-	6	5	5	5	4	25
5.	Język niemiecki	-	2	3	4	4	4	4	4	25
6.	Biblia	2	2	2	-	-	-	-	-	6
7.	Historia	2	2	-	3	4	4	5	3	23
8.	Historia żydowska	-	-	-	2	2	2	2	2	10
9.	Geografia	3	3	2	2	2	2	-	-	14
10.	Przyrodznawstwo	4	4	5	2	2	-	-	-	17
11.	Fizyka z chemią	-	-	-	-	-	3	4	4	11
12.	Matematyka	4	4	4	4	4	3	3	3	29
13.	Propedeutyka filozofii	-	-	-	-	-	-	-	3	3
14.	Rysunek	2	2	2	-	-	-	-	-	6
15.	Śpiew i muzyka	2	1	1	-	-	-	-	-	4
16.	Prace ręczne	2	2	4	-	-	-	-	-	8
17.	Ćwiczenia cielesne	3	3	3	3	3	3	3	3	24
18.	Ogółem liczba godzin tygodniowo	35	36	36	36	36	36	36	36	287

Źródło: *Sprawozdanie Dyrekcji 8-klasowego Prywatnego Koedukacyjnego Gimnazjum Humanistycznego i Prywatnej Szkoły Powszechnej Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Przemyślu za rok szkolny 1932/33*, Przemyśl 1933, s. 24–25.

W szkole dniami wolnymi od nauki były soboty. Nauka nie odbywała się także w dni świąt i uroczystości państwowych oraz święta żydowskie.

Aby pobudzić aktywność poznawczą uczniów w szkole, posługiwano się różnorodnymi poszukującymi metodami dydaktycznymi. Na większości przedmiotów stosowana była tzw. metoda „pod kierunkiem nauczyciela”. W nauczaniu przedmiotów przyrodniczych: geografii, przyrodoznawstwa, fizyki oraz prac ręcznych stosowano metodę laboratoryjną. W zakresie nauk humanistycznych starano się wdrożyć młodzież do samodzielnego korzystania z encyklopedii, słowników i podręczników. Natomiast na lekcjach historii pracowano głównie w oparciu o teksty źródłowe.

Właściwej realizacji procesu dydaktycznego służyły w szkole również odpowiednio wyposażone w pomoce dydaktyczne klasy oraz biblioteka. W szkole znajdowały się między innymi gabinet i pracownia fizyczna, przyrodnicza oraz biologiczna, gabinet geograficzno-historyczny, rysunkowy i pracownia robót ręcznych. Każda z tych klasopracowni wyposażona była w odpowiednie pomoce dydaktyczne. W początkach działalności szkoły ich inwentarz nie był imponujący każdego roku starano się jednak zakupywać nowe środki¹¹. W roku szkolnym 1937/38 w księdze inwentarzowej ujętych było już ponad 2000 pomocy dydaktycznych. Poza mapami, kompletami przezroczy, słownikami do nauki historii, geografii i przyrządami do nauczania fizyki, chemii, biologii znajdowały się tu także urządzenia do zajęć praktycznych, takich jak stolarstwo czy krawiectwo. Na stanie szkoły znajdowały się tu między innymi: strugnice, ślusarki i maszyny do szycia¹².

Szkoła posiadała także bibliotekę. Była ona podzielona na dział nauczycielski i uczniowski. Biblioteka uczniowska początkowo podzielona była na dział z literaturą polską, hebrajską i niemiecką¹³. Później założono jeszcze dział z literaturą angielską. Własny księgozbiór posiadał także zarząd towarzystwa, zbiory te jednak nie były wcielone do biblioteki szkolnej. W 1938 r. biblioteka liczyła 4740 tomów książek. W tym dział nauczycielski obejmował 929 dzieł w 1108 tomach. Dominowała tu głównie literatura pedagogiczna. Dla grona pedagogicznego abonowano również wiele czasopism. Należały do nich między innymi: „Oświata”, „Wychowanie”, „Przegląd Klasyczny”, „Neofilolog”, „Czasopismo Geograficzne”, „Fizyka i Chemia w Szkole” oraz „Chowanna”. Ze wszystkich działów biblioteki uczniowskiej najliczniejszy księgozbiór miał dział z literaturą polską. Obejmował on 2621 tomów książek i był podzielony na 12 działów. I – powieść i nowela, II – utwory poetyckie, III – utwory dramatyczne, IV – biologia, V – książki dla szkoły powszechnej, VI – historia, VII – pamiętniki, VIII – geografia, IX – historia literatury, X – różne, XI – lotnictwo, XII – fizyka. W gimnazjum wprowadzono opłatę biblioteczną. Za korzystanie z biblioteki co pół roku pobierano od uczniów opłatę w kwocie 50 groszy. Następnie

¹¹ Tamże, s. 25.

¹² *Sprawozdanie [...] 1937–1938*, s. 26–29.

¹³ *Sprawozdanie [...] 1932–1933*, s. 26.

z tych funduszy zakupywano nowe książki. Jak wynika ze sprawozdań wizytatorskich, w ciągu semestru na ucznia korzystającego z biblioteki polskiej przychodziło 10 przeczytanych książek, a z hebrajskiej 7¹⁴.

W gimnazjum w celu rozbudzenia i zaspokajania ciekawości poznawczej z inicjatywy uczniów i uczennic zakładano koła naukowe. W szkole funkcjonowały koła polonistyczne, hebrajskie, filologiczne, historyczne, matematyczne, krajoznawcze¹⁵, przyrodnicze, fizyczne¹⁶.

Do jednego z prężniej działających należało koło polonistyczne. Jego celem było pogłębianie wiadomości z zakresu historii literatury polskiej oraz zaznajomienie się ze współczesnymi zagadnieniami literackimi. Na spotkaniach omawiano między innymi twórczości Adama Mickiewicza i Stanisława Wyspiańskiego¹⁷. Prezentowano również poezję współczesnych ówczesnie poetów Antoniego Słonimskiego, Juliana Tuwima czy Jana Brzechwy¹⁸. Koło wydawało także gazetkę szkolną.

Drugim prężnie funkcjonującym kołem naukowym było kółko hebrajskie. Jego celem było zgłębienie wiadomości z zakresu literatury, języka hebrajskiego oraz palestynografii. Jego członkowie, posługując się na językiem hebrajskim wygłaszali odczyty, organizowali pogadanki i czytali literaturę hebrajską. Poza tym z okazji corocznych świąt Chanuka, Purim czy Chamisza-Asar-Biszwat organizowali uroczyste przedstawienia.

Działalnością praktyczną odznaczało się koło przyrodnicze. Jego celem poza rozbudzeniem zamiłowania i zainteresowania przyrodoznawstwem było także budzenie szacunku do przyrody i jej zabytków. Cel ten starano się osiągnąć nie tylko przez zapoznanie młodzieży z literaturą przyrodniczą, ale przede wszystkim przez organizowanie wycieczek krajoznawczych i prowadzenie hodowli. Na posiedzeniach wygłaszano referaty z zakresu przyrodoznawstwa natomiast w okresie letnim organizowano wycieczki w okolice Przemysła, na których zapoznawano młodzież ze światem roślin i zwierząt¹⁹.

Najliczniejszym kołem naukowym było koło krajoznawcze. W roku szkolnym 1937/38 liczyło ono aż 67 członków. Organizacyjnie podzielone było na trzy sekcje: kartograficzną, muzealną i fotograficzną. Sekcje te zajmowały się sporządzaniem tablic i wykresów statystycznych, zbieraniem i porządkowaniem ilustracji krajoznawczych oraz wykonywaniem zdjęć fotograficznych podczas wycieczek. Koło organizowało między innymi wycieczki do Państwowej Żupy Solnej w Lacku, ruin zamku Herburtów pod Dobromilem oraz do zakładów przemysłowych mieszczących się w Przemysłu²⁰.

¹⁴ *Sprawozdanie [...] 1937–1938*, s. 29–31.

¹⁵ *Sprawozdanie [...] 1932–1933*, s. 36–39.

¹⁶ *Sprawozdanie [...] 1937–1938*, s. 33–35.

¹⁷ *Sprawozdanie [...] 1932–1933*, s. 37.

¹⁸ *Sprawozdanie [...] 1937–1938*, s. 31.

¹⁹ *Sprawozdanie [...] 1932–1933*, s. 36–39.

²⁰ *Sprawozdanie [...] 1937–1938*, s. 32–33.

W celu prawidłowego rozwoju fizycznego młodzieży w szkole założono także koło sportowe. Poza sekcją lekkoatletyczną funkcjonowała tu sekcja pływacka, a w zimie czynne były narciarska i łyżwiarska. Wiosną działała także sekcja piłki nożnej²¹. Na płaszczyźnie sportowej gimnazjum starało się nawiązać kontakt i współpracę z innymi szkołami w mieście. Szkołami, z którymi rozgrywano mecze siatkówki i koszykówki, były m.in. I i II Gimnazjum Państwowe z wykładowym językiem rosyjskim nauczania oraz Szkoła Handlowa²².

Głównym celem wychowawczym Prywatnego Koedukacyjnego Gimnazjum Humanistycznego ŻTSLiŚ w Przemyślu było wychowanie wiernego, czynnego i twórczego obywatela²³. Koncentrowano się tu głównie na wychowanie młodzieży w duchu narodowopolskim i z narodowożydowskim. Wychowanie narodowożydowskie poza pogłębianiem ducha religijnonarodowego, wpajaniem zasad etyki judaistycznej, nauczaniem języka hebrajskiego i przedmiotów judaistycznych realizowano przez organizowanie uroczystości związanych z żydowskimi świętami religijnymi i narodowymi. Każdego roku w gimnazjum, jak zresztą w innych szkołach ŻTSLiŚ uroczystości obchodzono święta Chanuka, Chamisza-Asar-Biszwat oraz Purim. Analogicznie realizowano idee wychowania narodowopolskiego. Każdego roku organizowano w szkole uroczyste akademie z okazji uchwalenia Konstytucji 3 maja, z okazji odzyskania przez Polskę niepodległości czy dostępu do morza. Obchodzono także uroczystości z okazji imienin prezydenta Ignacego Mościckiego i marszałka Józefa Piłsudskiego²⁴.

Ważnym elementem procesu kształcąco-wychowawczego w gimnazjum była kadra pedagogiczna. Dbając o właściwy poziom nauczania, Żydowskie Towarzystwo Szkoły Ludowej i Średniej starało się zatrudniać nauczycieli o odpowiednich kwalifikacjach i umiejętnościach zawodowych. W roku szkolnym 1932/33 grono pedagogiczne przemyskiego gimnazjum składało się z 18 osób. Wśród nich było 3 nauczycieli z tytułem magistra, a 4 posiadało doktorat. Pracujący w szkole nauczyciele poza organizacją wychowania i opieki nad młodzieżą, dużo uwagi poświęcali dydaktyce i metodyce nauczania poszczególnych przedmiotów. W celu utrzymania odpowiedniego poziomu nauczania oraz podniesienia własnych kwalifikacji zawodowych brali oni udział w konferencjach nauczycielskich, lekcjach pokazowych i kursach wychowawczych. W roku szkolnym 1932/33 znaczna część nauczycieli gimnazjum wzięła udział w konferencjach zorganizowanych między innymi w Przemyślu, Łańcucie i Zakopanem. W tym roku na terenie szkoły przeprowadzono także wiele lekcji pokazowych z fizyki, języka polskiego i religii²⁵.

Poza oddziaływaniami grona pedagogicznego proces wychowawczy w szkole był realizowany także przez samorząd uczniowski i koło rodzicielskie. Z inicja-

²¹ Tamże, s. 59.

²² *Sprawozdanie [...] 1932–1933*, s. 53.

²³ Centralny Dierżawnyj Istoryczeskij Archiw wo Lwowie, fond 179, opis 3, sygn. 942, k. 1.

²⁴ *Sprawozdanie [...] 1932–1933*, s. 41–43.

²⁵ Tamże, s. 15–23.

tywy samorządu w gimnazjum funkcjonowały: czytelnia uczniowska, samopomoc koleżeńską oraz kramik szkolny²⁶.

Czytelnia uczniowska była ważnym miejscem życia kulturalnego i towarzyskiego młodzieży. Poza abonowaniem wielu czasopism m.in.: „Gazety Literackiej”, „Wiadomości Literackich”, „Wiedzy i Życia”, w czytelni organizowane były tzw. „spotkania prasowe”, dzięki którym młodzież dowiadywała się o aktualnych problemach społeczno-gospodarczych. W celu zachęcenia gimnazjalistów do czytelnictwa często organizowano konkursy czytelnicze, literackie oraz turnieje szachowe.

Głównym celem samopomocy koleżeńkiej było niesienie pomocy niezamożnym uczniom i uczennicom. Uczestnicy tej instytucji zajmowali się wypożyczaniem podręczników oraz udzielaniem subwencji i pożyczek ubogiej młodzieży na opłaty szkolne. Organizowali także bezpłatne dożywianie i zbiórki odzieży.

W szkole funkcjonował także kramik szkolny. Jego celem było zapoznanie młodzieży w praktyczny sposób z zasadami spółdzielczości oraz wdrożenie jej do spełniania obowiązków publicznych i ponoszenia odpowiedzialności za pełnione funkcje. Dochody z działalności kramiku przeznaczano natomiast na cele ogólnoszkolne, np. zdobienie budynku.

Duży wpływ na wychowanie młodzieży w szkole mieli także rodzice. Od 1932 r. w gimnazjum zaczęło funkcjonować koło rodzicielskie. Głównym celem tej instytucji oprócz utrzymywania kontaktu ze szkołą dla jednolitego sposobu wychowania młodzieży było także organizowanie pomocy materialnej i medycznej. Z inicjatywy rodziców organizowano tu bezpłatne dożywianie, a także zatrudniono stomatologa szkolnego, który objął opieką także dzieci z rodzin ubogich. Warto zauważyć, iż koło rodzicielskie czynnie angażowało się także w organizowanie uroczystości z okazji świąt państwowych i narodowych²⁷.

Praca pedagogiczna gimnazjum pozostawała pod nadzorem Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. Szkołę wizytowali między innymi: Seweryn Łeszczysz, docent Instytutu Nauk Judaistycznych w Warszawie dr Edmund Stein²⁸ oraz wizytator higieny dr Józef Cisłowski²⁹.

Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Humanistyczne Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Przemysłu starało się jak najlepiej wypełniać swoją misję w społeczności żydowskiej. Podobnie jak we wszystkich szkołach ŻTSLiŚ koncentrowano się głównie na wychowaniu narodowo-obywatelskim. Poza odpowiednim do tego programem nauczania cel ten realizowano także przez organizowanie uroczystości z okazji świąt narodowych i żydowskich. Proces kształcenia starano się unowocześnić poszukującymi

²⁶ Tamże, s. 40–48.

²⁷ Tamże, s. 58–61.

²⁸ Tamże, 66.

²⁹ *Sprawozdanie [...] 1937–1938*, s. 60–61.

metodami nauczania i odpowiednio wyposażonymi w pomoce dydaktyczne pracowniami. Istotnymi elementami pracy wychowawczej poza oddziaływaniami grona pedagogicznego były także samorząd szkolny i koło rodzicielskie.